

Avrupamerkezciliğin Bir Yansıması Olarak Oryantalist Söylem: Kültürel Ödünç Alma Kavramı

Fatma Kızıl*

Doğulu imgesinin inşa edilmeye henüz Antik Yunan'dan itibaren başladığı Edward W. Said (1935-2003) tarafından gösterilmiştir. Batı için Haçlı Seferleri ile, Doğu ve İslam neredeyse birbirinin yerine kullanılabilen kavramlar hâline gelmiş, 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan akademik oryantalizm ise İslam dininin kaynaklarını araştırma konusu edinmeye başlamıştır. Metin tenkidi neticesinde kutsal kitaplarının uzun bir süreç içerisinde, birçok yazar ve redaktörün müşterek çabasının ürünü olduğu neticesini seleflerinden tevarüs eden ilk büyük oryantalistler nesli, İslam'ın kaynaklarını da aynı metotla tenkide başlamışlardır. Kutsal metinlere, İslam söz konusu olduğunda Kur'an ve hadislere, bu tür bir yaklaşım, metinler üzerinde dış etkilerin varlığını kabul etmeye ve bunları araştırmaya kapı aralamıştır. Dolayısıyla "Eğer metin o döneme kadar kabul edildiği şekliyle vahyin neticesi değilse teşekkülünde hangi kültürlerin etkisi vardır?" sorusunun peşine düşülmüştür. Oryantalistlerin söz konusu yaklaşımla İslam'ın kaynaklarını ele almalarında, Batı'da din ve medeniyetin geçirdiği aşamaları diğer din ve medeniyetler için de geçerli açıklamalar sağlayan evrensel şemalar kabul etmeleri etkilidir.¹ Oryantalistler, dönemin ilerleme mitinin de etkisiyle, Batı'yı merkezi bir konuma yerleştirmiş, "geri kalmış" diğer medeniyetlerin de ancak kendilerinden aldıkları unsurlarla gelişebileceğini kabul etmişlerdir. Oryantalistlerin eserlerinde sıklıkla karşılaşılan "kültürel ödünç alma/borrowing" kavramı, işte bu kendini merkeze alan hegemonik yaklaşımın tezahürüdür. Nitekim kelime anlamı dahi borçlanan bir tarafı iktiza eden söz konusu kavram, tabii olarak kendisine medyun olunan üstün bir tarafı da gerektirmektedir. Elbette İslam söz konusu olduğunda kendisine borçlanılan tarafı çoklukla Yahudilik ve Hristiyanlık şeklinde belirlemeleri ve söz konusu iki dinin coğrafi olarak Avrupa'nın doğusunda kalan bölgede tarih sahnesine çıkmalarından hareketle,

* Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı.
İletişim: fatmakizil@gmail.com. Adres: Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Rüstempaşa Mah. No: 146, Yalova.

1 Bunun akla ilk gelen örneklerinden birisi, Hz. İsa'nın Hristiyanlık inancının temelini teşkil etmesinden hareketle İslam'ı Muhammedanizm/Mohammedanism şeklinde adlandırmalarıdır (Said, 2003, s. 60).

ödünç alma kavramının oryantalist söylemle irtibatı iddiasına itiraz edilebilir. Fakat bu tür bir itirazın, Doğu ve Batı'nın -coğrafi bir belirlemeye de işaret ettiği tamamen reddedilmese de (Said, 2003, s. 5)- coğrafi bölgelerin ötesinde inşa edilen bir fikre delalet ettiği hatırlandığında zayıfladığı görülecektir.

İslâm Hukuku ve Ödünç Alma

Doğu'yu kendisine medyun kabul eden hegemonik bakış açısı kendisini, büyük bir akademik titizliğin ve uzun süren araştırmaların neticesi kabul edilen çalışmalarda dahi gösterebilmiştir. Nitekim Joseph Schacht (1902-1969), 1950'de yayımlanan ve yaklaşık on yıllık bir çalışmanın ürünü olduğunu ifade ettiği *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı kitabında klasik İslami anlayışın aksine, İslam hukukunun menşei olarak Irak'ı gösterdiğinde (Schacht, 1975, s. 223, 1982, s. 29), bu ilk bakışta onun verileri incelemesinden çıkan objektif bir sonuç izlenimini verebilir. Fakat Schacht'ın söz konusu iddiası, "nihai belirleyicinin bilgi değil de epistemik cemaat" olduğunu ortaya çıkaran 1960 sonrası bilim sosyolojisi çalışmaları (Arslan, 2007, s. 66, 74, 152) ve Michel Foucault'nun (1026-1984) söylem kavramını oryantalizme tatbik ederek oryantalizmi çözümleyen Edward W. Said'in görüşlerinden hareketle değerlendirildiğinde, bu izlenimin sanıldığı kadar isabetli olmadığı anlaşılabacaktır. Öncelikle İslam hukukunun menşei ni Hicaz kabul eden klasik İslami görüşün aynı verilerden farklı sonuç çıkarması, verilerin de ötesinde veya daha doğru bir ifadeyle verilerin kendisine göre değerlendirilerek anlamlandırıldığı bir miyarın olduğuna işaret etmektedir ki söz konusu miyar, paradigma kavramı ile ifade edilebilir. Vahiy alan ve ilahî dinlerin son halkasını teşkil eden bir dinin peygamberi olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Hicaz Yarımadası'nda Yahudilerle çevrili bir bölgede manevi birtakım öğretileri aktaran "Muhammed" şeklindeki iki algı, kaçınılmaz olarak iki farklı yorumlama biçimini intaç etmektedir. Ayrıca İslam hukukunun menşei ve sistemleşmesini, yabancı kültürlerle temasın yoğun olduğu bir bölgede, yani Irak'ta aramanın oryantalist söylemin "Müslümanların tarihlerini tarih olarak görmeyen (Said, 2003, s. 87)" hegemonik diliyle güçlü bir irtibatı bulunmaktadır.

Yukarıda söylenenlerden de anlaşılacağı üzere Schacht'ın ulaştığı sonuç, onun takip ettiği paradigma veya diğer bir ifadeyle mensup olduğu geleneğin iç bütünlüğü açısından çıkarılması *gereken* sonuçtur. Onun, tevarüs ettiği geleneğin iktiza ettiği neticeye ulaşmasının ve bu cihetten paradigma pekiştirici etkisinin, kendisinden sonraki oryantalist gelenekteki tartışmasız yerini de izah ettiği düşünülebilir. Schacht'ın seleflerinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ısrarla öne sürdükleri İslam hukuku üzerindeki yabancı etkilerle ilgili iddialar düşünüldüğünde, onun görüşlerinin paradigma pekiştirici mahiyeti de daha iyi anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Schacht'ı tenkit etmenin bir bakıma oryantalist paradigmanın İslam hukuku inşasını da tenkit etmek anlamına geleceği görülecektir. Zira işaret edildiği üzere oryantalist paradigmanın

ayrılmaz parçası kabul edilen ödünç alma faaliyeti, oryantalistlerin kahir ekseriyetinin kabul ettiği bir iddiadır. Mesela Batı'da akademik hadis çalışmaları denilince akla gelen ilk isim olan Ignaz Goldziher (1850-1921), yalnızca İslam hukuku üzerindeki Roma etkisini vurgulamakla kalmamış, *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* (Bonn 1833) adlı bir doktora tezi yazan hocası Abraham Geiger'ı (1810-1874) takip ederek hadis literatüründe yer alan Eski Ahit parçalarının yanı sıra Yeni Ahit'ten alıntılarını da peşine düşmüştür (Goldziher, 1971, s. 79, 346, 2008). Ona göre apokrif İnciller'den Grek filozoflarının görüşlerine, Pers kökenli kaidelerden Hint hikmetine kadar diğer medeniyetlerden alınan birçok unsura hadis formu verilerek menşeleri gizlenmiş ve İslam medeniyetine girmeleri sağlanmıştır (Goldziher, 1981, s. 40). Goldziher'in iddiaları, muasırları Henri Lammens (1862-1937) ve Arent J. Wensinck (1882-1939) tarafından aynen tekrarlanmış (Lammens, 1979, s. 71, 83, 121-122; Wensinck, 1921, s. 244), aynı dönemde Müslümanların ilk asırda Ehl-i Kitap'tan serbestçe unsurlar aldığını iddia eden (Hurgronje, 1916, s. 64-65) Snouck Hurgronje (1857-1936) başta olmak üzere birçok oryantalist tarafından benzer iddialar dile getirilmiştir. Oryantalist söylemin önemli araçlarından birisi olan "ödünç alma" iddiası, en keskin ifadelerinden birisini ise İslam'ı eklektizmin galip olduğu bir din olarak tarif eden Horovitz'in (1874-1931) sözlerinde bulmuştur (Horovitz, 2004, s. 160).

Oryantalistlerin ödünç almayla ilgili görüşleri bağlamında altı çizilmesi gereken önemli bir nokta, bir etkilenmenin vuku bulduğunun apriori kabulü açısından mütecanis bir yapıdan söz etmenin mümkün olmasına karşın, etkilenmenin kaynağı konusundaki görüşlerin farklılık arz etmesidir. Dolayısıyla Schacht'ın paradigma pekiştirici etkisi, Roma hukuku vurgusunda değil, İslam hukukunun 'gayriArab'² ve 'gayriİslami' menşei vurgusundadır. Esasen, İslam'ın, Yahudilik ve Hristiyanlıktan sonra tarih sahnesine çıkması nedeniyle bu dinlerle benzer yönlerinin, tarihe vahyin müdahalesini kabul etmeyen veya bu inancı çalışmalarında paranteze alan oryantalistler tarafından İslam'ın söz konusu dinlerden muharrefliğiyle veya eklektik mahiyeti ile açıklanması bir bakıma beklenen bir durumdur. Mesela vahyi, benzerlikler için geçerli bir açıklama aracı kabul etmeyen yaklaşım açısından Eski Ahit ve Kur'an'daki peygamberlerle ilgili müşterek kıssalarda yer alan farklılıklar, kaçınılmaz biçimde bir problem hâline gelmektedir. İki kutsal kitapta aynı kıssaların yer alması, Kur'an'ı, Hz. Peygamber'in yazdığını kabul eden oryantalistlere göre onun (s.a.v.) Yahudilerden bu bilgileri ödünç aldığını

2 Aslında burada gayriArab yerine "Doğulu olmayan" ifadesi de kullanılabilir. Zira her ne kadar İslam hukuku üzerindeki Sâsânî etkisi Goldziher, Schacht ve diğer oryantalistler tarafından dile getirilse de asla Roma veya Yahudi hukuku etkisi kadar kuvvetli kabul edilmez. Hâlbuki eğer İslam hukukunda bir etkilenmeden söz edilecekse ilk fethedilen bölgelerdeki yaygınlıkları açısından hiç olmazsa Sâsânî etkisinin Roma etkisinden fazla kabul edilmesi gerekir (Badr, 1978, s. 192). Sâsânî hukukunun tarihen daha mümkün olmasına rağmen Roma hukuku aleyhine arka plana atılması, ister istemez burada da Doğuluyu tarihin etkin öznesi kabul etmeyen oryantalist söylemin devrede olduğunu düşündürmektedir.

gösterirken Kur'ân kıssaları ile Eski Ahit'tekiler arasındaki farklılıklar ise ödünç almayı başarılı biçimde gerçekleştiremediğine işaret etmektedir (Wheeler, 1998, s. 156). Ayrıca burada fark edileceği üzere, İslam'ı daha önceki dinlerle örtüştüğü durumlarda "borçlu", onlardan ayrıldığına ise "muharref" bir din olarak tasvir etmek gibi içinden çıkılmaz bir müşkül de söz konusudur. Üstelik İslam'ı Yahudilik veya Hristiyanlığa medyun bir din olarak tasvir eden Yahudi veya Hristiyan oryantalist, kendi diniyle ilgili araştırmalarda vahyi/ilhamı kabul eden bir yaklaşım içindeyse yukarıda işaret edilen müşküle, İslam söz konusu olduğunda vahyi kabul etmeyen bir çifte standart da eklenmektedir (Manzoor, 1987).

Burada oryantalistlerin yaklaşımlarının problemli görülmesi, onların, İslam'ı ilahî bir din olarak kabul etmemelerinden kaynaklanan bir hayal kırıklığının neticesi değildir. Zira bu tür bir beklenti içine girmek henüz bidayette araştırmacının Müslüman olmasa bile İslam'ın hak din olduğunu kabul eden bir teist olduğunu varsaymak anlamına gelecektir. Dolayısıyla önceki dinlerle İslam arasındaki müşterek unsurları vahye dayanarak açıklamamak tek başına bir problem arz etmemektedir. Ayrıca İslam'ı hak din olarak kabul eden bir teist için bile müşterek unsurların tek açıklaması her zaman vahiy olmak zorunda da değildir. Her ne kadar oryantalistlerin, İslam hukuku alanındaki ödünç almalarla ilgili iddiaları problemli gözükse de İslam medeniyeti, sadece hukuktan ibaret değildir ve mesela felsefe ve bilim sahasında ödünç alma konusunda Müslümanların mütereddit olmadığı görülmektedir.³

İslam hukuk alanındaki ödünç almalarla ilişkin oryantalist söylemle ilgili olarak ise iki temel problem söz konusudur. Öncelikle İslam hukukunun Müslümanlar için bilim ve felsefe gibi sahalardan farklılık arz ettiği, bir bakıma kurmaya çalıştıkları yeni toplumun genel karakterini veren bu konuda diğer kültürlerden ödünç alma noktasında isteksiz davranacakları göz ardı edilmektedir (Badr, 1978, s. 193). Zira Schacht'ın ifadeleriyle, "İslam düşüncesinin hülasesi ve İslam'ın çekirdeği ve özü" (1982, s. 1) olan İslam hukuku bile, varlığı için başka din ve kültürlerle medyun ise İslam'ı kendine has hiçbir özelliği olmayan eklektik bir yapı şeklinde tarif etmekten başka yol kalmayacaktır. Oryantalist söylemin ödünç alma iddiaları ile ilgili ikinci problem ise ödünç almanın her zaman tek taraflı olduğunun iddia edilmesinde ve ayrıntılara kadar diğer dinlere borçlu bir İslam medeniyeti tablosu ortaya koyulmasındadır. Nitekim söz konusu tutum, Hz. Peygamber'in "Kur'ân" kelimesini İbranca "Mikra"dan (Torah) hareketle türettiğini iddia ederek semitik diller arasındaki irtibatı dahi "ödünç veren ve borçlu" ilişkisine indirgeyecek bir aşırılığa ulaşabilmektedir (Wegner, 1982, s. 31-32). Yine bu bağlamda, oryantalistlerin, İslam medeniyetinin Batı'ya etkisi söz konusu olduğunda sessiz kalmayı tercih

3 Nitekim oryantalizmin en önemli münekkidi Edward Said de İslam'ın, Hristiyanlıktan yaratıcı biçimde bazı unsurlar aldığını söyleyebilmektedir (Said, 2003, s. 74).

etmeleri de hatırlanmalıdır (Said, 2003, s. 280).⁴ Elbette, fetihlerle birlikte genişleyen ve diğer din mensuplarının Müslüman olması ile mütecanis yapısı değişen bir toplumda bir kurum veya kuralı kimin kimden aldığını belirlemek gibi bir köken araştırmasının ne kadar sağlıklı sonuçlar üretebileceği sorusu da akıldan çıkarılmamalıdır.

Bir kurum veya uygulamanın bütün yönleri ve detayları ile yabancı bir kültürden alındığını iddia ederek yerel kültürün etkisini tamamen göz ardı etmek ve alınan unsurun yeni bağlamda geçireceği değişimi görmezden gelmek ya gerçekten naif bir yaklaşımın ya da üst/ileri-alt/geri kültürler gibi hegemonik bir anlayışın ürünü olabilir. Bu bağlamda İslam hukukunun taharet ile ilgili düzenlemelerinin, bütün detayları ile Yahudi hukukundan alındığını iddia eden Schacht'ın (Schacht, 1987, s. 1140) yaklaşımını -son dönemde yapılan çalışmaların iki hukukun temizlikle ilgili düzenlemelerinin büyük oranda farklılık arz ettiği sonucuna ulaştığı da göz önünde bulundurulduğunda (Gauvain, 2005, s. 360)- naiflikle tavsif etmek mümkün değildir. Nitekim Schacht başta olmak üzere oryantalistlerin ödünç alma iddialarında, neredeyse her zaman Cahiliye Dönemi Hicaz'ının etkilerinin "daha üstün kültürler olan Persler, Grekler (Guillaume, 1924, s. 126)" veya Romalılar lehine göz ardı edilmesi de bu sonucu destekleyen başka bir karineyi teşkil etmektedir. Hristiyan bir Arap olan İslam hukuku uzmanı Wael b. Hallaq'ın, İslam hukukunun menşeyini Roma İmparatorluğu'nun bilhassa daha önce Grekler tarafından yönetilen vilayetlerinde uygulanan Roma hukuku ile memzûc bölgesel hukukta (Crone, 1987, s. 1) aramak gerektiğini iddia eden Patricia Crone'la girdiği tartışma da ödünç alma kavramının oryantalist söylemin hegemonik yapısı hakkında ipuçları içermektedir. Zira Crone, söz konusu tartışmada, Hallaq'ın tenkitlerini onun bir Arap olduğuna işaret ederek "savuşturma" yolunu tercih etmiş (Hallaq, 2002-2003, s. 9), bir bakıma Arap olduğu için onun İslam hukukuna objektif yaklaşamayacağı fikrini ihsas etmiştir. Dolayısıyla bu noktada kaçınılmaz olarak "İslam hukukuna dair daha akademik ve objektif bir anlatı, ancak bir Batılı tarafından geliştirilebilir" şeklindeki oryantalist tutum müşahhas hâle gelmektedir.

Medeniyetler arası etkinin tek yönlülüğü bir tarafa, Schacht, İslam hukukunun geliştiği ilk coğrafi merkezlerle ilgili olarak çizdiği tabloda da, yalnız "Batı'dan "Doğu'ya bir etkiyi savunmaktadır. İslam hukuku inşasının mihriverine ödünç alma kavramını yerleştiren Schacht'a göre İslam hukuk okulları arasındaki etkileşim, her zaman Irak'tan Medine'ye doğru gerçekleşmiştir (Schacht, 1975, s. 220-223). Tespit ettiği bu merkez, yani Irak, İslam hukuku ile diğer hukuklar arasındaki benzerlikleri birbirine paralel gelişmeler şeklinde açıklamayı mümkün görmeyen (Schacht, 1950, s. 11) Schacht için ödünç almaları mümkün kılan bir mekân, dolayısıyla İslam hukukunun başlangıcı için mümbit bir zemin teşkil etmektedir. Çalışmalarını İslam hukuku alanında sürdüren bir diğer oryantalist Christopher Melchert'in, İslam hukukunun menşeyinin Hicaz'da aran-

4 Bu durumun, istisnalarının olduğu da ifade edilmelidir. Mesela bk. Schacht, (1974, s. 401-402).

ması görüşü kabul edildiğinde, diğer hukuklarla müşterek veya onlara benzer düzenlemeler için ödünç alma değil de bağımsız gelişmeler tezinin savunulması gerekeceği şeklindeki sözleri, Irak'ın, Schacht'ın tezindeki hayati konumunu daha iyi anlamayı sağlamaktadır (Melchert, 2003, s. 295).

Irak'la edindiği mümbit zemini destekleyecek uygun bir döneme de ihtiyaç duyan Schacht, söz konusu dönemi ise Roma hukukunun yanı sıra Bizans, Doğu Kiliseleri, Talmud ve Sâsânîlerin hukukunu İslam'a taşıyacak yeni Müslümanların sayısının arttığı hicri 2. yüzyılın başlarında bulmaktadır (Schacht, 1950, s. 13, 1982, s. 21). Onun söz konusu mekân ve zaman tercihlerinin sonuçları ise İslam hukukunu hicri 1. yüzyıl Medinesi ile ilişkilendirebilecek her haberin apokrif kabul edilmesine yol açacak şekilde geniş çaplı olmuştur. Mesela o, tarihî/otantik kabul edilebilecek Medine menşeli görüşlerin, ancak Zührî (ö. 124/742) ve Rebî'a b. Ebî 'Abdirrahmân (ö. 136/753) ile başladığını iddia ederek Medineli yedi fakih/fukahâ-ı seb'a'yı sonraki bir gelişme şeklinde nitelemek zorunda kalmıştır (Schacht, 1975, s. 243-244, 246, 1955a, s. 44). Bu noktada şaşırtıcı bir husus da Schacht'ın, Müslümanlar üzerinde olduğunu iddia ettiği yabancı kültürlerin etkisini, Cahiliye Arapları söz konusu olduğunda kabul etmemesidir (Schacht, 1955b, s. 71). Crone (1987, s. 96-97)'un da takip ettiği bu görüş, esasen İslam hukukunu hicri 1. yüzyılda başlatmama amacına matuftur. Zira eğer yabancı tesirlerin Cahiliye döneminden itibaren başladığı kabul edilirse, Müslümanların hicri 2. yüzyılda İslam toplumuna girdiği iddia edilen düzenlemeleri, aslında daha önce yabancı kültürlerle temasa geçmiş Cahiliye Araplarından tevarüs etmiş olması ihtimali ortaya çıkacaktır. Hâlbuki Schacht'ın hâkim rengini verdiği oryantalist söylem, hicri 1. yüzyılda gelişmeye başlamış bir İslam hukuku düşüncesini kabul etme konusunda son derece isteksizdir. Bu nedenle Schacht, İslam hukukunun gelişimini/sistemleşmesini hicri 2. yüzyıla ertelerek Kâdî Şurayh (ö. 78/697) veya Nâfi'nin (ö. 117/735) görüşlerini, o dönem için gelişmiş bir hukuk düşüncesini yansıttıkları gerekçesiyle reddetmiştir (Schacht, 1975, s. 117, 229, 1955b, s. 68). Fakat Edward Said'in *Orientalism*'de tarif ettiği örtük oryantalizmin işleyiş şekline aşına olan ve bu konuda farkındalık geliştirmiş bir kişi, Schacht'ın söz konusu iddiasının Arap aklı ile ilgili tazammunları olup olmadığını sormaktan kendini alamayacaktır. Nitekim Schacht'ın, İslam hukukunun menşeinin Irak'ta olduğu iddiasının örtük oryantalizmle irtibatı, Wael b. Hallaq'ın dikkatinden kaçmamıştır. Bu bağlamda o, Patricia Crone'un Arapların yarımada dışına yayılan fetihlerini âdeta tarihi bir kaza şeklinde kabul etmesine de işaret ederek "Verimli Hilal"ın üstün kültürlerine yabancı ve onların aşağısında bir Arap kültürü tasvirinin oryantalizmdeki köklerinin Crone'dan çok öncesine uzandığının altını çizmektedir (Hallaq, 2002-2003, s. 10).

"Menşe/kaynak" araştırmalarının, Doğu tarihini Batı'ninkine eklemleyen Avrupamerkezci tarih anlayışının bir tezahürü (Hallaq, 2002-2003, s. 4-5) olduğunu savunan Hallaq'a göre Batı'da İslam hukuku çalışan oryantalistlerin bilhassa teşekkül dönemine yoğunlaşması da bir tesadüf değildir. Bilakis oryantalist ilginin söz konusu

zaman dilimine teksifi ve bu dönemde geniş çaplı bir ödünç alma faaliyetinin gerçekleştiğini iddia etmesi, kolonyalizmle irtibatlıdır. Hallaq'a göre oryantalistlerin İslam hukukunun teşekkül döneminde diğer kültürlerden ödünç alarak geliştiği iddiası, kolonyal güçlerin İslam ülkelerinde cari hukukta yapmak istedikleri reform için meşruiyet zemini teşkil etme amacına matuftur (Hallaq, 2002-2003, s. 30): "Bu nedenle oryantalistlerin İslam hukuku inşalarının sistematik ve metodolojik olarak 'borçlar' ve 'ödünç almalar' bağlamında şekillenmesi şaşırtıcı olmamalıdır (Hallaq, 2002-2003, s. 4)." Nitekim Schacht da modernist hukukçuların Batı'dan aldıkları unsurları işleyerek faydalı gördüklerini benimseme sürecinin, İslam'ın ilk döneminde gerçekleşen geniş çaplı ödünç almalara benzediğini söyleyerek yaptığı analogiyle, Hallaq'ın kolonyalizm-modernleşme-oryantalistlerin ödünç alma iddiaları arasındaki irtibatla ilgili tespitinin haklılığını göstermektedir (Schacht, 1960, s. 119).

Schacht'ın, İslam hukukunun menşei hakkındaki teorisi için tercih ettiği mekân ve zamanın ardından ihtiyaç duyduğu üçüncü unsur, kültürler arası geçişi mümkün kılan vasıta. Bu noktada Schacht, tercihini "Hellenistik retorik eğitimi almış mühtediler"den yana kullanmaktadır (Schacht, 1982, s. 20-21, 1953, s. 26). Hâlbuki kendi çalışmalarında İslam hukukunun başlangıcı için Schacht'ın verdiği tarihten 50-75 yıl öncesine gidilmesi gerektiği neticesine varan Harald Motzki, Schacht'ın kabul ettiği vasıtaya, Greko-Romen retoriğini bilen ve bunu yeni girdiği topluma taşıyabilecek özellikteki mevalinin sayısının iddia edildiği kadar büyük olmadığını göstererek karşı çıkmıştır. Esasen ödünç almaların kendileri vasıtasıyla gerçekleştiği kişiler olarak mevalinin vurgulanması, yalnız Schacht'a has bir durum değildir. Motzki, bu iddianın oryantalistler arasındaki yaygınlığını, İslam kültürünün yüksek seviyesinin Arapların ürünü olamayacağı düşüncesiyle irtibatlandırmaktadır (Motzki, 1999).

Ödünç Alma Kavramına Yönelik Paradigma İçi Tenkitler

Ödünç alma iddialarının tenkidi bağlamında, üzerinde durulması gereken en önemli nokta Batı'nın antik medeniyetlere bakış açısının yüzeyselliğidir. Çalışmalarını İslam hukuku alanında sürdüren Ze'ev Maghen'in de belirttiği üzere, söz konusu yüzeysel bakış açısı bir taraftan bu medeniyetleri müstakil yapılar olarak görmeyi engelleyerek aralarındaki farklılıkları göz ardı etmekte öte taraftan ise ödünç almanın neticesi kabul edilen unsurların esasen hemen her antik medeniyette mevcut müşterek unsurlar olduğunu görmezlikten gelmektedir (Maghen, 2004, s. 78). Bekleneceği üzere Maghen'in oryantalistlerin ödünç alma iddiaları ile ilgili eleştirilerinin merkezinde, bilhassa farklı kültürlerde paralel gelişmelerin yaşanabilmesi ihtimalinin görmezden gelinmesi yer almaktadır. Bu noktada o, ortak fıkhi görüşlerin bağlayıcılığı, yani icma fikrini Müslümanların Roma hukukundan aldığı şeklindeki oryantalist iddiayı, bu fikrin evrensel sağduyunun bir gereği olduğuna dikkat çekerek eleştirirken (Maghen, 1997, s.

69-70) veya Arent Jan Wensinck (1882-1939)'in Müslümanların akan suyu durgun suya tercih etmelerinin Yahudi etkisini gösterdiği şeklindeki iddiasına, akan suyun tercih edilmesinin tabiliğini vurgulayarak karşı çıkarken (Maghen, 1997, s. 327) Schacht'ın, muhtesipliğin Bizans'tan alınan bir uygulama olduğuna dair görüşüne, "Bir pazar denetçisinin gerektiğini öğrenmek için Bizans'a gitmeye ne gerek var?" şeklinde karşılık veren Muhammed Hamidullah (1908-2002)'ı hatırlatmaktadır (Hamidullah, 1969, s. 239). Benzer şekilde, Patricia Crone'un mükâteb köleyi kalan borcunu tasadduk ederek azat etme uygulamasının Yunanlılardan alındığı şeklindeki iddiasını ise Hallaq, "Geri kalmış Araplar nasıl yardımsever olunacağını öğrenmek için Yunanlıların örneğine muhtaçtır." şeklinde bir tarzla tenkit etmektedir (Hallaq, 1990, s. 83). Esasen Müslümanların en tabii düzenlemeler ve fikirler için diğer dinlere veya medeniyetlere ihtiyaç duyan bir topluluk şeklindeki tasvirine birçok oryantalistin eserinde rastlamak mümkündür. Mesela, vahyin hayatın her veçhesini düzenleyen bir hukuk kaynağı olduğu fikri için Müslümanların Yahudilere muhtaç olduğu görüşü rahatlıkla dile getirilebilmekte (Wegner, 1982, s. 33), Müslümanların Kitab'ın yanında şifahi bir geleneğin de bulunması gerektiği düşüncesi için, yine Yahudilere medyun olduğu fikri, yaygın biçimde kabul edilebilmektedir. Görüldüğü üzere ödünç alındığı iddia edilen unsurlardan bazıları "tabiatları itibarıyla o kadar temel şeylerdir ki bunlar herhangi bir kimsenin gözlemlerinden kendi akıl yürütmesi ile çıkarabileceği, hiç kimsenin başkalarından ödünç alma ihtiyacı duymayacağı, ortalama insan zekâsının başlıca ürünleri kabul edilmelidir." (Badr, 1978, s. 191) Mesela suyun bulunmadığı durumlarda temizlik için toprağın kullanılabilceğini düşünmek için bir Müslümanın gerçekten Yahudi hukukuna ihtiyacı var mıdır (Maghen, 1997, s. 327)? Nitekim Norman Calder da (1950-1998), benzerlikleri, Müslümanlar ve diğer Yakın Doğu toplumlarının "fiziksel çevre, geleneksel sosyal yapılar, yaygın kültürel miras ve müşterek dil"e verdikleri ortak cevaplar şeklinde açıklamayı tercih etmektedir (Calder, 1993, s. 196-197). Rudolf Peters de "Farklı gruplar benzer meselelere benzer çözümler bulabilirler." diyerek aynı yaklaşımı takip etmektedir (Peters, 2002, s. 164).

Ödünç alma iddialarına yöneltilen itirazların işaret ettiği en önemli nokta, ödünç alma tezini yalnız benzerliklere dayandırmanın sanıldığı kadar isabetli olmadığıdır. Zira bu tür bir yaklaşımın, bilinçli veya değil, kaçınılmaz olarak karşılaştıkları problemlere çözüm üretebilen, onun üstesinden gelebilen kültürler ve problemi çözmek için daha üst kültürlere ihtiyaç duyan topluluklar gibi bir düalizmi (Batı-Doğu) mündemiç hegemonik dili beraberinde getirmesi an meselesidir. Her ne kadar Patricia Crone, oryantalistlerin "tender post-colonial conscience"a sahip tarihçiler, Arap dili ve edebiyatı uzmanları ve sosyal bilimcilere dönüşmesinden âdeta üzülerken bahsetse de (1987, s. 6) kolonyalizmin olumsuz etkileri hâlâ devam ederken ve en son kolonyal kuvvetin çekilmesinin üzerinden henüz yarım asır geçmişken çalışmalara hâkim olan post-kolonyal hassasiyetten şikâyet etmek için çok erken olduğu tereddütsüz söyle-

nebilir. Bilhassa oryantalizmin inşa ettiği Doğu imgesinin, söz konusu kolonyal güçler tarafından politik amaçlarla kullanıldığı (Said, 2003, s. 96) hiçbir zaman unutulmayarak post-kolonyal vicdan ve hassasiyetler, dünyanın bütün Doğulularının (kendilerini ifade ve temsil etme yetkisi verilmeyen ırklar, sınıflar, din mensupları) benzer eziyet ve suiistimallere maruz kalmasını engellemek için canlı tutulmalıdır. Ayrıca burada, yalnızca Batılıların söz konusu hassasiyete sahip olmasını beklemenin de yanlışlığı hatırlatılmalıdır. Aksi takdirde hegemonik dile cevap veren başka bir hegemonik dilin ortaya çıkması, oryantalizmin bir tersine oryantalizme kapı aralaması gibi bir tehlike de ufukta gözükecektir. Mademki Doğu sınırlı bir coğrafyaya delalet eden hareketsiz bir kavram olmaktan ziyade (Said, 2003, s. 4), Latin Amerika'dan Afrika'ya, Orta Doğu'dan Türkistan'a kadar birçok bölgeyi içine alabilen bir Batı icadıdır; "Doğulular" da kendilerini merkeze alarak başka kültürleri kendi Doğularına yerleştirmeme konusunda azami çaba göstermelidirler.

Kaynakça

- Arslan, H. (2007). *Epistemik cemaat: Bir bilgi sosyolojisi denemesi*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Badr, G. M. (1978). Islamic law: Its relation to other legal systems. *The American Journal of Comparative Law*, 26(2), 187-198.
- Calder, N. (1993). *Studies in early Muslim jurisprudence*. Oxford: Clarendon Press.
- Crone, P. (1987). *Roman, provincial and Islamic law: The origins of Islamic patronate*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gauvain, R. (2005). Ritual rewards: A consideration of three recent approaches to Sunni purity law. *Islamic Law and Society*, 12(3), 333-393.
- Goldziher, I. (1971). *Muslim studies* (Vol. II) (Trans. C. R. Barber, & S. M. Stern). London: George Allen & Unwin Ltd.
- Goldziher, I. (1981). *Introduction to Islamic theology and law* (Trans. A. Hamori, & R. Hamori). Princeton: Princeton University Press.
- Goldziher, I. (2008). Hadis kültüründe yer alan İncil parçaları (Çev. S. Şahin). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 487-493.
- Guillaume, A. (1924). *The Traditions of Islam*. Oxford: Clarendon Press.
- Hallaq, W. (1990). The use and abuse of evidence: The question of provincial and Roman influences on early Islamic law. *Journal of the American Oriental Society*, 110(1), 79-91.
- Hallaq, W. (2002-2003). Quest for origins of doctrine? Islamic legal studies as colonialist discourse. *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, 2(1), 1-31.
- Hamidullah, M. (1969). An introduction to Islamic law. *Middle East Journal*, 19(2), 238-239.
- Horowitz, J. (2004). Further on the origins of the isnād (Trans. G. Goldblum). In H. Motzki (Ed.), *Hadith* (pp. 159-161). Aldershot: Ashgate.
- Hurgronje, C. S. (1916). *Mohammedanism: Lectures on its origin, its religious and political growth, and its present state*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Lammens, H. (1979). *Islām: Beliefs and institutions* (Trans. E. Denison Ross). New Delhi: Oriental Books Reprint.
- Maghen, Z. (1997). *Al-Taharah shatir al-iman: An inquiry into the historical evolution of Islamic system of ritual purity*. Unpublished doctoral dissertation. Columbia University, New York.

- Maghen, Z. (2004). First blood: Purity, edibility, and the independence of Islamic jurisprudence. *Der Islam*, 81, 49-95.
- Manzoor, P. (1987). Method against truth: Orientalism and Qur'anic studies. *Muslim World Book Review*, 7(4), 33-49.
- Melchert, C. (2003). The early history of Islamic law. In H. Berg (Ed.), *Method and teory in the studies of Islamic origins* (pp. 293-324). Leiden: Brill.
- Motzki, H. (1999). The role of non-Arab converts in the development of early Islamic law. *Islamic Law and Society*, 6(3), 293-317.
- Peters, R. (2002). Murder in khaybar: Some thoughts on the origins of qasāma procedure in Islamic law. *Islamic Law and Society*, 9(2), 132-167.
- Said, E. W. (2003). *Orientalism*. London: Penguin Books.
- Schacht, J. (1950). Foreign elements in ancient Islamic law. *Journal of Comparative Legislation and International Law*, 32(3-4), 9-17.
- Schacht, J. (1953). New sources for the history of Muhammadan theology. *Studia Islamica*, 1, 23-42.
- Schacht, J. (1955a). Pre-Islamic backgorund and early development of jurisprudence. In M. Khadduri, & H. J. Liebesny (Ed.), *Law in the Middle East: Origin and development of Islamic law* (pp. 28-56). Washington: The Middle East Institute.
- Schacht, J. (1955b). The law. In G. E. von Grunebaum (Ed.), *Unity and variety in Muslim civilization* (pp. 65-86). Chicago: The University of Chicago Press.
- Schacht, J. (1960). The problems of modern Islamic legislation. *Studia Islamica*, 12, 99-129.
- Schacht, J. (1974). Islamic religious law. In J. Schacht, & C. E. Bosworth (Ed.), *The legacy of Islam* (pp. 392-403). Oxford: The Clarendon Press.
- Schacht, J. (1975). *The origins of Muhammadan jurisprudence*. Oxford: The Clarendon Press.
- Schacht, J. (1982). *An Introduction to Islamic Law*. Oxford: The Clarendon Press.
- Schacht, J. (1987). Wudū. In M. Th. Houtsma, T.W. Arnold, R. Basset, & R. Hartmann (Ed.), *El* (1st ed.) (Vol. I-IV, p. 1140). Leiden: Brill.
- Wegner, J. R. (1982). Islamic and Talmudic jurisprudence: The four roots of Islamic law and their Talmudic counterparts. *The American Journal of Legal History*, 26(1), 25-71.
- Wensinck, A. J. (1921). The importance of tradition for the study of Islam. *The Moslim World*, 2(3), 239-245.
- Wheeler, B. M. (1998). The jewish origins of Qur'ān 18:65-82? Reexamining arent Jan Wensinck's theory. *Journal of American Society*, 118(2), 153-171.